

ЕПІСТОЛЯРІЙ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ НОРМ СЛОВОВЖИВАННЯ

Грунтовним вивченням епістолярної спадщини різних письменників займалися М. М. Бахтін, В. О. Брюгген, Л. П. Вашків, М. Ю. Гудзій, В. В. Дудко, М. Х. Коцюбинська, В. В. Міяковський, Д. В. Нитченко, В. Ф. Святовець, В. Т. Сметанін, Ю. В. Шевельов. Специфіку листів Лесі Українки вивчали В. П. Агеєва, С. К. Богдан, Л. В. Бублейник, Л. І. Мацько, Л. Ф. Мірошніченко, Л. К. Оляндер, В. Ф. Святовець.

Мета нашої розвідки – висвітлити питання про роль і місце епістолярної спадщини Лесі Українки в аспекті вироблення норм слововживання. Для цього потрібно описати обсяг епістолярію поетеси, розкрити погляди Лесі Українки та її сучасників на функціонування української мови й слововживання в різних стилях.

Об'єкт наукового дослідження – епістолярна спадщина Лесі Українки, *предмет* дослідження – становлення норм слововживання української мови.

Епістолярна спадщина поетеси в зібранні творів у 12-ти томах складає 10-й (1876 – 1897), 11-й (1898 – 1902) і 12-й (1903 – 1913) томи. Історія збирання і публікації їх сягає 1911 року. Саме тоді М. Павлик опублікував у виданні «Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом», Т. 8 (Чернівці, 1911, с. 212, 221 – 222, 237 – 238) три листи Лесі Українки.

Зібрання творів у 12-ти томах є найповнішою публікацією епістолярію Лесі Українки. Чимало листів підготовлено до друку вперше, розширено і доповнено науковий коментар, уточнено датування окремих листів тощо. Так, у цьому томі подано перші чотири дитячі листи письменниці та лист до матері, написаний через кілька днів після складної хірургічної операції у 1883 р. Понад 90 листів із цього тому хоч і були відомі, але в зібранні творів Лесі Українки їх уміщено вперше.

З'являлися час від часу публікації її листів у різних виданнях:

- Кримський А. Розвідки, статті та замітки. I – XXVII. – К., 1928 (лист до А. Ю. Кримського);
- журнали «Червоний шлях». – 1923, кн. 4 – 5, 6 – 7 (8 листів до матері, 1 до батька, 2 до брата Михайла);
- «Україна». – 1924. – кн. 1 – 2 (листи до М. М. Коцюбинського);
- «Україна», 1926, кн. 2 – 3 (лист до М. П. Старицького);
- глухівський альманах «Вперед», 1928 (3 листи 1911 – 1913 рр. До Ф. П. Петруненка) тощо.

Другим центром зосередження епістолярію Лесі до 1939 року був Львів. У фонді бібліотеки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка частково збереглися листи Лесі Українки до І. Франка, М. Павлика та В. Гнатюка. Окремі публікації листів з'явилися у цей час і в Галичині:

- у журналі «Літературно-науковий вісник» (1925, кн. 10) – 6 листів до Н. Кибальчич-Козловської;
- у журналі «Нові шляхи» (1930, кн. 2, 6, 7) М. Д. Деркач опублікувала деякі листи до М. Павлика;
- 1938 року В. Сімович здійснив публікацію листів Лесі Українки до О. Маковея [6, X, 498 – 499].

Сьогодні епістолярна спадщина Лесі Українки складає понад 750 листів. Значну кількість листів Лесі Українки збрала її сестра Ольга Петрівна Косач-Кривинюк. У неї зосереджувалися автографи, копії листів із закордонних архівів. У зібранні О. Косач-Кривинюк збереглися копії листів Лесі Українки до М. П. Драгоманова та його родини, які вона зробила з копій письменника Гліба Лазаревського. Він зняв копії з автографів Лесі Українки, що зберігалися у Варшаві. Зараз понад 50 копій листів до М. П. Драгоманова і його родини зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 2, № 1548). Відома дослідниця життя і творчості Лесі Українка М. Д. Деркач зберегла копії 28 листів (1888 – 1894 рр.) до М. П. Драгоманова (ф. 2, № 1220 – 1227).

Разом із копіями О. П. Косач-Кривинюк та М. Д. Деркач до війни (1939 р.) було зібрано 230 листів, із яких лише близько 30 було опубліковано [6, 426].

Епістолярна спадщина Лесі Українки – це листи до рідних (матері, батька, брата, сестри, родини Михайла Драгоманова, тітки Олени Антонівни Тесленко-Приходько) та представників українського літературного, мистецького світу – І. Я. Франка, М. І. Павлика, О. Ю. Кобилянської, В. С. Стефаніка, О. С. Маковея, М. М. Коцюбинського, Б. Д. Грінченка, А. Ю. Кримського, Ф. М. Колесси та інших, російських письменників і критиків – В. О. Поссе, Є. М. Чирикова; видатних діячів – В. Г. Крижанівської-Тупчаської, учительки народних шкіл А. С. Макарової; етнографічної комісії та бібліотеки Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові та до багатьох інших осіб і установ.

Уже перші публікації епістолярію Лариси Петрівни викликали схвалення літературної громадськості. Вдалу характеристику подає М. Деркач у праці «Леся Українка в її листуванні». Авторка підкреслює, що листи захоплюють легкістю й глибинними думками, кидаючи світло на різні сторінки тодішнього громадського життя. М. С. Возняк вказує на те, що суто діловий епістолярій між Лесею Українкою та Н. Кибальчич перетворився на «дружню виміну гадок» і став «найбагатшим матеріалом» до життєпису та світогляду великої поетеси [3, 83].

Зараз відомо понад сорок адресатів Лесі Українки, листи до яких зібрані частково. Із листування з Михайлом Коцюбинським виявлено лише 3 листи. Активно листувалася Леся Українка з редактором російського прогресивного журналу «Жизнь» В. О. Поссе. Уже під час підготовки цього видання в журналі «Вопросы литературы» (1975, № 1) опубліковано ще три її листи до В. О. Поссе. Леся Українка листувалася з пропагандистом марксизму С. К. Мержинським, із соціал-демократом П. Л. Тучапським, із товаришкою юнацьких років Манею Бинковською. Тривають розшуки листів Лесі Українки до Антона Ляхоцького, Климента Квітки. Писала Леся Українка листи до «Русского театрального общества» в Москву, до редакції журналів «Вестник Европы», «Мир божий», у які вона після закриття журналу «Жизнь» надсилала свої статті. Значно ширшим було листування з М. Ф. Комаровим і його доньками Галиною та Маргаритою. Мабуть, назавжди втрачено значну частину листів до брата Михайла і його дружини О. Є. Судовщикової.

За останні десятиріччя дослідниками здійснено чимало цінних публікацій листів Лесі Українки з науковими коментарями, поясненнями, примітками. Ці публікації підготовлено на основі автографів, зосереджених у відділі рукописів Інституту літератури

імені Т. Г. Шевченка НАН України у фондах Лесі Українки (ф. 2), І. Франка (ф. 3), О. Кобилянської (ф. 14), М. Павлика (ф. 101). Найголовніші з публікацій повоєнних років:

- «Леся Українка. Збірник. До 75-річчя з дня народження» (Львів, 1946, С. 45 – 58) – листи до Ф. М. Колесси 1908 – 1913 рр. ;
- «Радянське літературознавство». – 1948. – № 9 1948 (до І. Я. Франка, О. П. Косач (матері), А. Ю. Кримського);
- Українка Л. Собр. соч. в 3-х томах. – М., 1950. – Т.3;
- Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. – К., 1954. – Вип. 1 (до І. Я. Франка, до О. Ю. Кобилянської); К., 1956. – Вип. 2 (до родини Драгоманових);
- Українка Л. Твори в 5-ти т. Листи 1881 – 1913. – К., 1956. – Т. 5(у томі надруковано 465 листів до 28 адресатів, більшість листів надруковано вперше);
- Леся Українка. Публікації, статті, дослідження. – К., 1960. – Вип. 3. – С. 9 – 109 (до Є. І. Драгоманової, О. П. Косач (матері), Г. Хоткевича, М. Павлика та інших);
- Українка Л. Собр. Соч. В 4-х т. – М., 1957. – Т. 4 (частина листів у перекладі російською мовою, в уривках, надруковано вперше);
- «Літературна Україна». – 1965. – 5 квітня (до М. Аркаса);
- «Вітчизна». – 1964. – № 11. – С. 174 – 176 (шість листів до В. Гнатюка);
- «Радянське літературознавство». – 1965. – № 6. – С. 80 – 86 (до Б. Грінченка і А. Кримського);
- Українка Л. Твори в 10 – ти т. – К., 1965. – Т. 9, 10 (395 вибраних із попередніх публікацій листів Лесі Українки до 40 адресатів) [6, X, 423].

Листи вона писала, зазвичай, українською мовою, до російськомовних адресатів зрідка – російською мовою. Питання мови як найважливішої ознаки національної свідомості було важливим для Лесі Українки. Свої думки, враження, оцінювання наукових, культурних подій і звичайні побутові турботи вона передавала рідною материнською мовою. Для письменниці було принциповим зізнання: «Ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму» [4, 91].

Географія листів Лесі Українки надзвичайно широка: Берлін, Київ, Мінськ, Сан-Ремо, Цюрих, Тбілісі, Хельван, Севастополь, Мармурове море.

Український епістолярій уже на початку XIX ст. визначається повнотою взаємин, багатосторонністю зв'язків. Листування в історії мови, у тому числі й літературної української, відображає основні закономірності розвитку та загальні структурні явища української літературної мови. Багато уваги присвячено питанням українського правопису й перекладу з іноземних мов та російської мови. Епістолярій дає змогу ознайомитись зі становленням норм літературного слововживання. Поширеним критерієм був узус, звичка до певної вимови. Леся Українка відзначає: «Слово *ясний*, як і подібні до нього слова, справді можуть говоритись з різним наголоском, і се таки слід зазначувати...» (До І. Франка, 14 травня 1892) [1, 80].

Автори листів (І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Панас Мирний, П. Грабовський та ін.) висловлюються проти націоналістичних пуристичних і консервативних тенденцій, засуджують великодержавний шовінізм царизму. Із метою уникнення неточностей при перекладі письменники звертаються один до одного за порадою. Леся Українка просить М. Павлика пояснити слово «смерека» й навести відповідники його в інших мовах. В епістолярії Лесі знаходимо і різноманітні висловлювання стосовно перекладацької діяльності. У листі до брата Михайла від 26 – 28 листопада 1889 року вона

вказує на те, що вірші треба перекладати лише з оригіналу, інакше вийде щось далеке. Пишучи до Н. Кибальчич (11 жовтня 1908 р.), авторка висловлює думку, що переклади не вимагають спеціально настрою, тому вони набагато легші за оригінальні твори.

Шукаючи найкращий відповідник до російського слова *маятник*, Леся Українка подає болгарський, польський, чеський та сербський відповідники й пропонує вибрати з них для перекладу українською мовою. Сама ж письменниця підкреслює, що відповідник *маятник* можна залишити в українському вживанні. Таким чином через варіанти *кивало*, *пендель*, *вагадло* слово *маятник* було засвоєно українською мовою.

П. Грабовський наголошує на можливості багатьох перекладів одного і того ж твору (лист до І. Франка, серпень – жовтень 1891 р.). Як приклад він наводить різні переклади «Фауста» російською мовою. За декілька місяців, перебуваючи на засланні в Сибіру, поет знову напише лист Іванові Яковичу (лютий – березень 1892 р.). У ньому Павло Арсенович запитує, чи є переклади «Дон Жуана», «Чайльд-Гарольда» і творів Тургенева. Останнього він називає «великим майстром прози». Питання, чи перекладати з мови оригіналу, чи з перекладу, поет вирішує компромісно: аби робота була хорошою, то можна й з іншого перекладу робити свій (лист до Б. Грінченка, 31 серпня 1900 р.).

При перекладі «*Fata morgana*» російською мовою М. Коцюбинський пропонує залишити *хата*, *пан*, *панич*, а не змінювати їх на *изба*, *барин*, *барчук*, оскільки це призведе до втрати національного колориту. Письменник відстоює вживання іменника *гомон* у російському перекладі, а не *разговор*, бо останнє означає «беседа». Іноді українському *гомін* може відповідати *гул*, *шум* (лист до М. Могилянского від 3 лютого 1911 р.).

Листи відбивали живу народну українську мову, неминуче «олітературюючи» її. Водночас усі вони визнавали значну роль російської мови у збагаченні лексичного й фразеологічного складу української мови і розвитку її стилів. Ділове офіційне листування вели, як правило, російською мовою, дружнє, інтимне – українською, яка дедалі впевненіше входила в побут передових представників освічених верств населення. Листування українською мовою вели по всій території її поширення. Це забезпечувало повне охоплення всіх її діалектів [1, 162–163]. Не раз листами обмінювалися представники різних територій і діалектів, саме це підштовхнуло до вироблення спільних засобів оформлення й вираження думки. Переважала думка про вироблення такої мови на основі мови Наддніпрянщини, хоч було висловлено судження, що спільна літературна мова повинна ввібрати в себе літературну обробку всіх діалектів. М. Коцюбинський у листі до Лукича (вересень 1892 р.) говорить про вміщену в московському часописі «Русская мысль» рецензію на видавану О. Барвінським Руську історичну бібліотеку. Автор цієї рецензії хвалить мову перекладача, який на практиці довів здатність української мови стати на рівень розвинутої літературної мови. «Ялову суперечність про нездатність українською мовою писати по-науковому, – як пише далі М. Коцюбинський, – розв’язали самі життєві факти, і те розв’язання можна привітати, як вітається все живе, культурно-поступове до щастя та свобод людськості. Іще «патріоти» певного сорту можуть називати «жаргоном» мову, на котрій перекладено Біблію і твори Гомера, Данте, Шекспіра та ін., але факт од цього не переміняється» [3, 257]. Не раз на сторінках листів можна побачити тлумачення окремих слів і висловів української мови. У листі до В. Давидяка від 3 липня 1875 р. І. Франко пояснює вислів «зложити кості при вітцях». Цей зворот стосується не лише мертвої, а й живої людини. Напр., «рад зложити свої кості», або «не дають ми навіть костей зложити там і там» [1, 14].

М. Коцюбинська зазначала: «Листи українських класиків зламу століття – Франка, Лесі Українки, Кобилянської, Коцюбинського, Стефаника та їхніх численних кореспондентів – навколо цих концентрів утворилися репрезентативні й змістовні епістолярні масиви, без яких годі збагнути український історико-літературний процес, інтелектуальні й мистецькі обрії української культури» [2, 26].

Листи Лесі Українки – цінне джерело для вивчення її біографії, творчості, для висвітлення участі письменниці в суспільно-політичному житті, для з'ясування проблеми становлення норм українського слововживання. Її епістолярій тісно пов'язаний із прозою, літературною критикою та публіцистикою.

З огляду на вказане вище епістолярій Лесі Українки дозволяє простежити процес засвоєння розмовно-побутовим мовленням багатьох нових слів і висловів, що увійшли до усного мовлення. Листи «оживляли» Лесю, тому іноді вона за день писала до десяти листів. Кожен лист доносить до нас думки, почуття, настрої, які велика поетеса переживала в конкретний момент. Усі вони глибокі та щирі.

Лексика епістолярної спадщини Лесі Українки переконливо свідчить про глибоке знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної стихій, високу мовну культуру автора. У її листах поєднуються розмовні вислови з книжними і науково-термінологічними. Із мовної практики авторки випливає, що вона «дотримувалася усталених на той час літературних традицій, наслідувала не лише Т. Шевченка, але й користувалася виробленим у Галичині культурним лексичним мінімумом [3, 266].

Список використаної літератури

1. Жанри і стилі в історії української літературної мови / В. В. Німчук, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга та ін.; відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1989. – 450 с.
2. Коцюбинська М. Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Література. Харк. правозахисна група, 2001. – С. 42–44.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
4. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті художньої творчості / В. Ф. Святовець. – К. : Вища шк., 1981. – 183 с.
5. Тимошенко П. Д. Мовностилістичні (лексичні) засоби Лесі Українки / П. Д. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1974. – № 4. – С. 63–86.
6. Українка Леся. Листи (1876 – 1897; 1898 – 1902; 1903 – 1913) / Леся Українка // Зібрання Творів: у 12 т.. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.; Т. 11. – 480 с.; Т. 12. – 694 с.

Светлана Степанова

ЯЗЫКОВЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА, ОСНОВАННЫЕ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЯКМ НАЧИНАЮЩЕГО ВРАЧА

Постановка проблеми. Формирование новой антропоцентрической научной парадигмы акцентирует внимание лингвистов на человеке и его месте в обществе. При